

մի այդպիսի շուն՝ Ժակ անունով, որը Տիմի ար-
ժանատի արկածները կարող է համարուել։ Ե՛րբ
և ի՛նչ եղանակ ուզում է լինի, Ժակին միշտ
երկաթուղու կայարանում կարելի է տեսնել։
Նրա խնամքի տակ են գտնուում հարաւ—արեւ-
մուտեան երկաթուղու դժի ստորին կարգի պաշ-
տաններին ըստ որերն ու այրեները։ Աւելցրաւ
Ժակը հակառակ իր ցանկութեան, սակայն ամ-
էր երկարատե հանգիստ վայելելու։ Հոկտեմբերին
նրան Բէլլէյ ուղարկեցին, որպէս զի այնտեղի
վարակում հիւանդների համար ժողովարարու-
թիւն անէ։ Եւ երբ Լոնդոն վերադարձաւ, երեք
ամսուայ կարանտինի ենթարկեցին, որ չլինի թէ
վարակէ մարդկանց։

Սակայն չորքասանի մուրացիկաների թաղա-
ւոր պէտք է ճանաչել Աէօ անունով շանը,
որ «Աէն-Բենարդէն» ցեղին է պատկանում և
ընտիր ծագումն ունի։ 1892 թուից սկսած այս
խնատուն կենդանին Նորի քաղաքի հիւանդանո-
ցի որբերի ու այրենների օգտին է ծառայում։
Աէօն իւր անխնայ աշխատութեամբ այս ժամանա-
կամիջոցում կարողացել է 50,000 մարկ (25,000
ռուբ.) ժողովել։ Նա սովորաբար իր ժողոված
փողերը միենայն դանձարանն է տանում և երբեք
չի պատահել, որ սխալուի։ Նրա ներկայացրած
փողերի համար առանձին հաշուեմատեան է պահ-
ւում։ Այդ շան ժողոված փողերի հաշուն հի-
ւանդանոցում երկու ձրի մահճակալ է գրուած և
գեւա էլի կդրուի։

Լոնդոնի հիւսիսային արուարձաններից մէ-
կի հիւանդանոցում երեխաների համար մի ձրի
մահճակալ գնելու կարիք զգացուեցաւ, քայց
զրա համար 14,000 մարկ ծախս էր հարկաւոր։
Եւ ահա այդ փողը ձեռք բերելու պարտաւո-
րութիւնը դրին Հնուպիս անունով մի թաւա-
մազ շան վերայ։ Այդպիսի նպատակների համար
նա արդէն շատ անգամ է խոշոր դումարներ
հաւարել։ Եւ որովհետեւ կամաց կամաց նրա
գործունէութեան ասպարէզը շատ ընդարձակ-
ուեցաւ և մենակ չէր կարող ամէն տեղ հասնել,
զրա համար նրան օգնական տուին «Միկադօ»
անունով մի ուրիշ շան, որ մի մանկական պա-
րահանդիսի ժամանակ ժողովեց 60 մարկ։

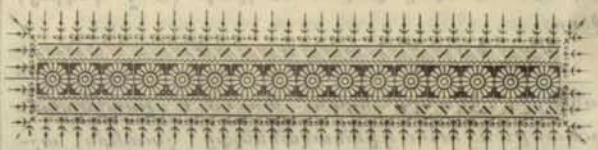
Ու շաղթութեան արժանի է և «Շպոտ» անու-
նով շանը, որն երկու տարուայ մէջ զանազան
բարեկործանական երեկոյթների ու հանդէսների
ժամանակ հաւաքել է 25,166 տարբեր գնի փո-
ղեր, որ ստացել է իր մատուցած ծառայու-
թեան համար և հետզհետէ գիպել է մի առանձին
տփի մէջ։

Եօրիկ այդպիսի գործով պարտաւոր շաներից
մէկը, «Պենսիլվանիա» Գուլլըր, ժողովարարութեան
էք գնում պարի շոր հագած և ներկայացում

էր տալիս ու պարում սերպանտին առուած
պարը։ Այդպիսով նա կարողացաւ շատ կարճ
ժամանակում մի հիւանդանոցի համար 2000
մարկ հաւաքել։ Անցեալ տարի վերոյիշեալ մու-
րացիկան շների խմբին աւելացան էլի երկու չոր-
քասանի բարեկարներ, Գուլլիտանում—«Եօէ» ա-
նունով շանը, որը շնայելով իւր կործանա-
կործունէութեան, հայրենի քաղաքի հիւանդա-
նոցի օգտին հաւաքել է 1620 մարկ և Աուլուին։

Այսպէս ուրեմն այս հաւաքարիւմ ու խե-
ւօք կենդանիները իրենց ըստ որ ժեբը մարդու
ծառայութեան են նուիրում և դարմանելին այն
է, որ ամբողջ Անգղիայում միայն մի շուն կայ,
որն իր նմանների համար է աշխատում։ Պատ-
է կոչոււմ այդ անձնուէր անասունը և իր ժողո-
ված ըստ որ փողերը «կենդանիների ապահովու-
թեան» նուիրում թաղաւորական ընկերութեան
դանձարանն է տանում։

Մ. Լ.

ՅԱՆՆԱՅԻՄ ԿՐԵՐՈՅԻ 1899 թ. ՄԱՐՏ 4 ԸՊՐԻՄ.

ՄԻԽԻԹԱՐ ՍԱՆՆԵՅԻ

12601-1337

(ԿԵՐՄԱՆԵՑԻ)

ՄԻԽԻԹԱՐ Սաննեյին Ժ.Դ. զարի լու-
սաւոր աստղերից չէ, բայց իւրովսանն աշխա-
տել է մի կիկղիցու պայծառութեան հա-
մար՝ զրական երկերով և վարժապետական գոր-
ծունէութեամբ։ Որքան և աննշան լինին նո-
րա զրական երկերը, որքան և համեստ լինի
նորա վարդապետական և վարժապետական
գործունէութիւնը, հարկ ենք համարում մի
քանի խօսքով տեղեկութիւն տալ նորա ան-
ձի և գործունէութեան մասին, համոզուած
լինելով, որ ի զուր չեն նոյն իսկ ամենաշնչին
տեղեկութիւնները, որ մեր անցեալ պատմու-
թեան կամ մասնազրութեան հետ որ և է
տանջութիւն ունին։ Իսկ Միխիթար Սաննե-
յին իւր անցեալով, իւր գործունէութեամբ մի
օղակ է Մեծօփայ վանքի և ընդհանրապէս

ԺԴ. դարու վարդապետարանների պատմութեան համար: ԺԴ. դարու Հայոց հոգևոր և քաղաքակրթական կեանքը, թէև համեմատաբար իւր լուսաւորութեամբ, ամփոփուած է ամբողջապէս մի քանի վանքերի մէջ, որոնցից մէկն է Մեծոփայ վանքը: Մխիթար Սասնեցին այս վանքի վարժապետներից մէկն է, որ ժամանակակիցներից կոչուել է «աստուածաշնորհ և բանիրուն վարդապետ», «քաջ հոգևոր Հայոց», տիեզերալոյս վարդապետ: Ընդհանրապէս շատ մեծահնչուն են այս բառերը մի անձի վերաբերութեամբ, որ շատ քիչ է յայտնի մեր եկեղեցու և մատենագրութեան պատմութեան մէջ, բայց ամէն մի գաղափար և ասացուած պարտաւոր ենք իւր ժամանակի համեմատ չափել և հասկանալ: Երկու ժամանակակից և՛ ականատես անձինք՝ Մկրտիչ և Դանիէլ Մեծփեցիները, մեծ գովասանքով են խօսում իրենց վարդապետի կեանքի և դիտութեան մասին: Մկրտիչ արեղան զրել է իւր վարժապետի համառօտ կենսագրութիւնը՝ Պատմութիւն հաւատի եւ համառօտ Մխիթար վարդապետի վերնագրով, որ մենք հրատարակում ենք կցելով այս յօդուածին՝ իսկ Դանիէլ մի ներքող ունի նուիրած նորա յիշատակին, որ գրուած է Եայմաւուրքի մէջ փետր՝ ժա-ին. «Եայմաւուր քիշատակ սուրբ հօրն մերոյ վարդապետին Մխիթարայ, զորոյ պահանջէ ձգնութեանն զմտաւածեալ ումն վարդապետի Դանիէլ անուն և ասացեալ բանս գովեստի վասն սրբանկալ վարուց առաքինութեան գովելի աւսն Աստուծոյ Մխիթարայ վարդապետի: Այս վերնագիրը հաւանօրէն հանուած է նոյն իսկ ներքողից, որի վերջում յիշուած է, թէ զրոգը Դանիէլն է և սրբագրողը Գրիգոր վարդապետը (Սլաթեցին ?): Երկուսն ալ իրենց զատ մենք օգտուում ենք նաև Մխիթարի իւր մասին տուած տեղեկութիւններից և նորա ԺԵ. ճառերից՝ բաղկացած ժողովա-

ծուի հնագոյն օրինակի յիշատակարանից, դեռ ևս նորա կենդանութեան ժամանակ գրուած:

Մխիթար յայտնի է Սասնեցի, Կերմանեցի և Բանասիւս մականուններով, Սասնեցի կոչուած է նա այն պատճառով, որովհետև իսկապէս էր նա ի գաւառէն Սասնոյ: Հօր մահուանից յետոյ, մօր և քրոջ հետ տեղափոխուած է «Երկիրն Ապահուեաց ի գիւղն, որ կոչի Կերմանց», ուստի երբեմն Սասնեցի և երբեմն Կերմանեցի է կոչուում: Ժամանակակիցների մէջ յայտնի էր Մխիթար նաև Բանասիւս մականունամբ, ինչպէս երևում է նորա մի քանի ճառերի և յիշատակարանի վերնագրից: Ընքն էլ իրեն անուանում է «կրտսեր վարժապետաց և յիտին բանահիւսաց»:

Մխիթարի ծննդեան ծիշդ տարին մեզ յայտնի չէ. բայց կարող ենք մօտաւորապէս որոշել նորա ծննդեան ժամանակը՝ հիմնուելով ուրիշ ժամանակագրական տեղեկութիւնների վերայ: Մկրտիչ արեղայի պատմական յիշատակարանի համաձայն՝ Մխիթար շատ երիտասարդ հասակում երբ «դեռ ևս մօրուք ոչ ևս էին բուսեալ յերեսս նորա գնում է Գլաձոր՝ նշանաւոր Ներսէս Մշեցու մօտ ուսանելու: Երեք տարի նորան աշակերտելուց յետոյ՝ մեռնում է Ներսէս և յաջորդում է Եսայիաս: Հայր Ալիշանի՝ հաւաքած տեղեկութիւնների համեմատ՝ Ներսէս վախճանուել է 1284 թ. ուրեմն Մխիթար նորան աշակերտել է 1281 թուից: Աչքի առաջ ունենալով կենսագրի վերլուիչեալ խօսքը Մխիթարի հասակի մասին, թէ դեռ ևս մօրուք ոչ ևս էին բուսեալ յերեսս նորա», պէտք է ենթադրել, թէ նա Գլաձոր գալիս եղել է առ առաւելն 20 տարեկան, որով և ծննդեան տարին մօտաւորապէս 1260 թ կրնի:

Մկրտիչ արեղայի ասելով՝ նա բարեպաշտ ծնողաց զաւակ էր, այն ինչ Դանիէլ նորան

* Աւագրում է Մայր ցուցակի № 933 մեռագրից, գրում էր նորա ԺԵ. ճառերի ժողովածուի սկզբում:

* Առաջինն սկսում է այս վերնագրով:

Առաջեալ Մխիթարայ վարդապետի քի զին է պատմաւորական լուսնի Աստուծոյ Յիսուսի Բրիւսոսի:

Անցած ճառերից իւրաքանչիւրը առանձին վերնագիր ունի և բովանդակութեամբն ամբողջութիւն է կազմում:

* Սխալման եր 131.

համարում է որդի առն ամբարշտի անասնաժողովի և քաղաքապետի արհեստահարի։ Հայ մահուանից յետոյ իւր մօր և քրոջ հետ տեղափոխուել է Ապահոնեաց Կերմանից գիւղը։ Տասը տարեկան հասակում զրկուելով ծնողներից, որդեգրուել է իւր ազգական Անդրեաս կրօնաւորից, որի մօտ և գիր ու գարու թիւն է ուսել։ Մխիթար զեռ ևս մանկութեան օրերից փարի յոյժ մտադիրութեամբ և յօժարութեամբ ընթերցողը զսուրբ գիրս և մինչդեռ անկատար գորով ի հասակ մարմնոյ ժամանէ յիմաստ գիտութեան։ Բաջբերունեաց Պաշտաւր կաթողիկոսը, որի անուր յիշում է և Թովմա Մեծօփեցին շնայելով նորա պատանեկութեան, քահանայ է ձեռնադրում հայեցեալ ընդ նորա ամենաշնորհ յաջողութիւնն։ Բայց Մխիթար չէր աւանդանում իւր ստացած կրթութեամբ, նա կամեում է աւելի ևս կատարելագործուել առաւելագոյն գիտութիւնների մէջ։ Եւայր հօգի նորա փնտնել խնդրէր ուսուցիչ և վարդապետ զի վարժեցիք նոքօք, ինչպէս հայտնում է Մկրտիչ իւր վարդապետի տուած տեղեկութեան համաձայն, բայց Բաջբերունեաց երկրում այդ ժամանակ վարդապետ չկար։ Նա յորդորուած իւր Ստեփաննոս և Եովհաննէս ուսումնականիցներից, Այրաւտեան գաւառի վերացով՝ ս. Էջմիածնում իւր ուխտը կատարելուց յետոյ՝ անցնում է Վայոց շորի Գլաձոր կոչուած վանքը, գերակատար և սուրբ վարդապետ Ներսիսի մօտ ուսանելու։ Մեղ համար շատ թանկագին պատմական նշանակութիւն ունին ձեռագրի այն խօսքերը, որ վերաբերում են ս. Էջմիածնին։ Չնայելով հայրապետական աթոռը Արիկիւն է վերանորոգուած, բայց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ԺԳ. դարու հաւատարմութեան հետքերի համար ս. Էջմիածինը դարձեալ համարուում է մայր հաւատոյ և զուխ ամենայն եկեղեցեաց Հայկազանց յորում էջ՝ Արղին Միածին և սակի ուսամբն բախեաց գաւառաբանու անդնոց։ Մի ուրիշ կողմից ևս մեզ համար արժէք ունի այս տեղեկութիւնը Էջմիածնի պատմութեան համար, ԺԳ. դարու վերջին քառօրյին Էջմիածինը, որքան և անշուք և խեղճ վիճակում բայց բոլորովին ա-

մայի չէր ինչպէս Մխիթարի և ապա 20 տարի յետոյ՝ Ստեփաննոս Օրբէլեանի ուխտագրանցութիւնից մակարերել կարելի է։

Մխիթար Գլաձոր է համարում 1281 թ., ինչպէս ցոյց տուինք առաջ։ Այս վանքը, որ Մխիթարի խօսքերի համաձայն՝ շինուած էր յանուն սրբոյն Ստեփաննոսի ԺԳ. դարի վերջերից սկսած, մանաւանդ ԺԳ. դարում Հայոց գիտութեան կեդրոններից մէկն էր Ներսիսի և նորա յաջորդ Եսայի Նչեցուն վարժապետութեան ժամանակ։ Ժամանակակիցներից մէկը «երկրորդ Աթէնք» մէկ ուրիշը «մայրաքաղաք ամենայն իմաստից», մի երրորդը «համալսարան» է կոչում այս վարդապետաբանը Արդարեւ այս երկու վարդապետի աշակերտներն են ԺԳ. դարու Հայոց նշանաւորագոյն վարդապետները՝ Եովհան Ռոստեմի, Մխիթար Ստեմեցի, Եովհաննէս Արմիշեցի, Եովհաննէս Երզնկացի և ուրիշ շատերը։ Գլաձորն էլ եղել Բենիթոսների ակոյեանների առաջին որդւորը։ Այդ վանքը գտնուում է Պաշքեանդ գիւղի հիւսիսարեւելեան կողմը մի ձորագոգի մէջ, Բիւլապինա կոչուած գոմանոցից փոքր ինչ դէպի արեւելք։ Հրաշալի է այն ձորակը, որ այս գոմանոցից դէպի Գլաձորի աւերակներն է ձգում։ Ծաղկաւէտ ձորի հարաւային լեռան լանջերը պարակներով են ծածկուած, սառնորակ աղբիւրները բոխում են երկու կողմից և մի կարկաշատ հաս վճիռ առուակ կազմում լի կարմրախայտներով։ Նոյն իսկ Գլաձորի թերակղզու հարաւային և հիւսիսային կողերից աղբիւրներ են բոխում ուստի և երբեմն Աղբերց վանք ևս կոչուել է։—Անցեալ ամառ Ծեմարանի լսարանական մի խումբ ուսանողներով այցելեցինք Գլաձորի աւերակները, իզուր էր որոնել նոյն իսկ Ներսէս և Եսայի մեծ վարժապետների դամբարանների հետքն անգամ։

Մխիթար երեք տարի ուսանում է Ներսիսի մօտ, այս ժամանակի ընթացքում նորան ընկերացել էին Ստեփաննոս և Եովհաննէս ուսումնականները։ Վերջինս Մխիթարի հետ աշակերտում է երկար տարիներ և Եսայի Նչեցուն, որ 1284 թ. Ներսիսի մահուանից յետոյ, նորա տեղն էր բռնել։ Մխիթարին նուիրած ներբողի հեղինակը՝ Դանիէլ, միայն

Ներսիսի աշակերտ է համարում նորան և ուսումնակից Եսայի Նչեցուն, Ներսիսի մահուանից յետոյ՝ իբր թէ հայրենիք է գարձել։ Եւ յետ վախճանի մեծ վարդապետին Ներսիսի, եկեալ սուրբ վարդապետն Մխիթար՝ բրնակեցաւ ի վանս Կերամնից և ապա գնաց ի վանս Մեծոփայոյ պատմում է նա։ Սակայն ծիշդ չէ այս տեղեկութիւնը, որովհետեւ ամենաստուգի յայրիւրեկից գիտենք, որ նա Ներսիսի մահուանից յետոյ՝ երկար տարիներ աշակերտում է իւր ժամանակի ամենանշանաւոր ուսուցիչ՝ Եսայի Նչեցուն, որ Ներսիսի աշակերտն էր, բայց իւր փառքով գերազանցեց վարժապետին։ Այս մասին տեղեկանում ենք ոչ միայն Մխիթարի աշակերտ Մկրտիչ արեղայի ստուգապատում կենսագրութիւնից, այլ նոյն իսկ Մխիթարից։ Նա իւր ծառերից մէկի մէջ* հետեւեալն է պատմում Գլաձորի կեանքից. «Ես ուրսն յայնոսկի յորս էտք առ վարդապետին մերոյ ընտրելոյ յուսումս հագեւորական աստուածաշունչ մատնից, որոյ անուն Եսայիաս առձայնիւր։ Եւ յաւուր միում ընդ եղբօր միում հաւատարմի և ուսումնակցի՝ անուն Թովհանէս կոչեցելոյ՝ այսպիսի խնդիր եղև ի միջի երկուցս առ մարմնաւոր սեղանին նստելով՝ վասն խառնման ջրոյ ի բաժակն աշունական Բանդի ասէր նա թէ, որք արկանեն ջուր ի բաժակ արեան Տեառն, եթէ յԱսորոց և թէ յայլոց ազգաց իցեն, ընդ բամբասանօք են այնպիսիքն և այն նոցա ի մեղս համարեալ, իսկ ես հակառակէի ընդդէմ դնելով նմա, եթէ աւանդութիւն է նոցա այն, ըստ նախնեացն սովորութեան, զոր առեալ ունին, և ոչ են ընդ բամբասանօք մեղանաց։ Այլ թէ մեք խոնարհիմք ի կրօնս նոցա, ջուր արկանել ի բաժակ արեան Տեառն, ընդ բամբասանօք եմք այնուհետև և ընդ մեղադրանօք, զի ոչ է ըստ աւանդից արոց հարցն մերոց, զոր առեալ ունիմք առ ի նոցանէ, Ապա Մխիթար տեսեան մէջ իմանում է, որ ճշմարտութիւնը իւր ուսումնակցի կողմն է, և բաժակի մէջ ջուր չպէտք է խառնել։ Այս դէպքը չեղև յառաջ քան զամս երե-

սուն, այսինքն զրելոյց 30 տարի առաջ, իսկ արդ, Մխիթարի յիշատակարանի համաձայն՝ որ նա գրել է իւր ժողովածուն վերջումս այս մատենը գրում է 22=1321 թ։ Ուրեմն և 1291 թ. նա իւր Թովհանէս ուսումնակցի հետ դեռ ևս Գլաձորումն էր և ուսանում էր առ սոս Եսայիայ Նչեցուն։

Մէջ բերում ճշտութեամբ մի օրիշ խնդրի համար ևս նշանակութիւն ունի։ Ո՞վ է Մխիթարի Թովհանէս անունով ուսումնակիցը, որին յիշում է և իւր յիշատակարանի մէջ՝ յայտնելով, թէ գրել է «գործակցութեամբ ընտրեալ և սրբազան Թովհանէս րաբունայ և մերում հարազատի հոգեւոր եղբօր»։ Այս Թովհանէսը Արժիշեցին է, որ հետևում է Մխիթարին ուսանելու Գլաձորում, նախ Ներսիսի և ապա ինչպէս տեսանք, Նչեցուն մօտ։ Դանիէլ Մեծոփեցու ներբողի մէջ Մխիթարի ուսումնակիցների մէջ յիշում է և Թովհանէս Արժիշեցին, «որ օսպնակեր կոչեցաւ, վասն զի զամս ժէ. ի հոցէ եկաց և թրջեալ օսպնով շատացաւ»։ Նա մեր մատենագրութեան մէջ յայտնի է իւր պատարագի մեկնութեան զբով՝ քաղութեամբ Սոսրով Անձնացու և Ներսէս Լամբրոնացու նման երկերից։ Վերև յիշում Ստեփանոս և Արժիշեցին, Մխիթարի ուսումնակիցները, ապապատում ևս նորա գործակիցները դարձան Բաջբերունեաց դաւառում։

Ինչ էին ուսանում և ինչպէս Որքան հետաքրքրական լինին այս հարցերը վարդապետարանների պատմութեան համար, անդի և խնդրի սլուծեան պատճառով, մենք ստիպում ենք բաւականանալ մի երկու փոքրիկ վկայութեամբ, որ բաղում ենք Մկրտիչ արեղայի պատմութիւնից։ Նա յայտնում է Մխիթարի համար թէ շատ ուրախացաւ «ի գալ ընկերաց իւրոց և լինիլ նմա օգնական և լծակից յամենայն գործս բարութեան և ի հարցարկնութիւնս Աստուածաշունչ մատնից։ Վասն զի ի հարցաքննութեանց անտի ոչ միայն աստուածային խորք իմաստիցն յայտնեալ երևին, այլ առաւել ևս ի միտս և ի հոգիս հաստատեալ և միացեալ լինին, զի ուր ոչ է քննութիւն, և ոչ կատարեալ իմաստութիւն։ Ապա երկար տարիներ իւր վարդապե-

* Առ այնոսկի, որք խոն ևս բոյր աշխատեալ յաւուր խորհուրդ արոյ պատարագին։

տի մօտ «ուստալ զհին եւ զնոր նստակարանս եւ յոյժ հմուտ եղեալ փիլիսոփայական արհեստից, և քան զյոթունս գերազանցեալ շնորհօք գիտութեան վերադառնում է հայրենիք, այսինքն Բաջրեւոնեաց գաւառը: Թէ արդարեւ նա շատ լաւ ծանօթ էր հին և նոր կտափարանի ուսմանց, նկատելի է նորա մեր ձեռքը հասած գրութեանց, բայց հնարաւորութիւն չունինք ստուգելու նորափիլիսոփայական հրմտութեան չափը: Եթէ այդ բոլոր տակ նորա գաւառաբնական տեսական հմտութիւնը չհասկանանք: Յիշեալ երկի մէջ նա վկայութիւններ է բերում Թէոդիմոսից, Պլատարքոսից, Արիստոտելից, Դիմաթիստից և Պլաթոնից, բայց դժուար թէ նա ծանօթ լինէր յունաց մատենագրութեան, այն էլ բնագիրներով: Եկեղեցու հայրերից վկայութիւններ է բերում Եւագրիոսից (Պննտացի) Գրիգոր Աստուածաբանից, Դիոնիսիոս Աթենացուց՝ հաւանօրէն նախնեաց թարգմանութիւններից օգտուելով: Իսկ Հայոց մատենագիրներից՝ Լուսաւորչից, Դուրիթ մեծ փիլիսոփայից, Գրիգոր նարեկացուց և Երեսէս Ենորհայուց:

Երբ է եղել նորա վերադարձը, հաստատ չգիտենք: յամենայն դէպս 1291 թ. յետոյ՝ Սկզբում նա կամենում էր «հեռանալ յաշխարհէ և առանձնական կեանս ստանալ և ոչ վարդապետական անուամբ ծոխանալ»: Բայց Թադէոս անունով մի վարդապետ համոզում է նորան քարոզել եկեղեցու մէջ: Սա անարգար համարելով՝ որ Ստայի վարժապետի մօտ է ուսել և Թադէոսից պէտք է վարդապետական իրաւունք ստանայ, կրկին անգամ Դաւածոր է գնում և վարդապետական գաւազան ստանում: Ապա վերադառնում և իւր բնակութիւնը հաստատում է նախ Կերմանից և քիչ յետոյ Մեծոփայ վանքում: Դանիէլի տակելով «և շրջեալ ի վանորայսն Արժիշոյ և Կեցեալ յամենայն տեղիս տարւով և կէս տարւով և ամսով և զամենեւեան լուսաւորէր բարի ձեռով ուղղակի կարգաւ և ուղղամիտ խրատով: Երկու աղբիւրների համեմատ ևս Մխիթար իւր քարոզական գործունէութեամբ մեծ ազդեցութիւն է ունեցել ժողովրդի վերայ: Երեկի և յարգուած եղել Ար-

ճիշի բնակիչներից: Երկու աղբիւրներն էլ շեշտում են նորա առաքինի և բարեգործութեամբ ի կեանքը, մանաւանդ աղքատաւորութիւնը: Որպէս «քաղաքի դար ծարար, գեղեցիկագիր և սառաբարան» շարունակ ձեռագիրներ էր պատրաստում «և զշահ գրելոյն բաշխէր աղքատաց և կարօտելոց»: Սակեւ մում էր օտարներին, պանդուխտներին, որոց հայր և այրեաց գաւառը էր: Մկրտիչ տակելով՝ շատ վարժ է եղել «և ի ծուղկազարդ նկարակերտութիւնս գրոց», այսինքն մանրանկարչութեան մէջ: Ծարաբաղդարար մեր մատենագրանում Մխիթարի ձեռքով գրած կամ մանրանկարչութեամբ զարդարած ձեռագիր գանել չկարողացանք, որ ստուգել կարողանայինք նորա արտեստագիտութեան չափը:

1321 թ. նա գրում է իւր 15 ծառերի ժողովածուն, այն ժամանակի սովորութեան համաձայն յիշատակարան ևս գնելով վերջում: * Մեր մատենագրանում միայն երկու ձեռագիր գտանք, որ բովանդակում են նորա 15 ծառերի ամբողջութիւնը: Մայր ցուցակի № 933 բողոքագիր և № 1654 նօտարագիր ձեռագիրներն են: Առաջինը գրուած է Մկրտիչ արեղայի ձեռքով: Իսկ երկրորդը գրուած է Զունկիանոս Կրօնաւորի ձեռքով: Երեսուղեմում՝ 1786 թ. ** Ծառերը դաւանաբանական են մեծ մասամբ կամ քարոզներ ոգորմածութեան և աղքատաւորութեան մասին: Թէ գաւառաբնական և թէ աղքատաւորութեան ծառերը այնպիսի նորութիւններ կամ կէտեր չունին, որ ժամանակի ուսու մնասիրութեան համար որ և է նշանակութիւն ունենային: Բայց է. — Անայ-

* Ի թուի 28. երոգի հայկազան տնիք տնայի եւ անյիսանս ի ծառայ Տեառն Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստի Մխիթար անուն կրստի վարժապետաց և յիշին բանակիւսաց կարգեցի և նվանցեալ կոտորցի զայս մասնակ հոգևորական տալից յանուն և ի փառս արքայ Երոգոտրեանն Զօր և Ռդդոյ և Զոգոյն արքայ, յաւսումն հոգևոր օգտից մանկանց եկեղեցոյ արքայ, գործակցութեամբ ընտելոյ և արքայան Յովսէփ Երոգոտրեայ և մերում հաւաքակցի հոգևոր եղոր: Այլ և զգնակնութեամբ աղօթից Բարսեղ արեղայի

Ի վերջոյ ընթերցողների խնդրում է յիշատակել իրեն:

** Դ. ց. ի № 94 և 246 մեղադրութիւնք միայն մի բանի հետեւ և հաստատման ունին:

տակի՝ որք խմոր ևս ջուր արկանեն յաճառոր խաղաւորք արեայ պատարագին՝ և Ը.—, «Ասան քահանայական զգեստաց» — դուխները զորի չեն մասնաւոր նշանակութիւնից։ Է. զիսից արգէն մի հառուած բերինք, որ կենսագրական նշանակութիւն ունէր իսկ Ը. դուխը վերաբերում է մի խնդրի՝ որի համար վիճարանութիւն էր սկսուած Կամբրոնայոս ժամանակներէն*։ Մխիթարի ժամանակակիցներից ոմանք պնդում են թէ պարտ է ըստ հնոց օրինացն աւանդութեանց ըստ Ահարոնեան քահանայութեանն... այնպէս զարդարել զանձինս, իսկ ոմանք թէ հինն էանց և ահա ամենայն ինչ նոր եղև։ Մխիթար որպէս խիստ հայեացքներն տէր անձն որպէս փանական՝ գէտ է քահանայական զգեստի շքեղութեամբ։ Ծանկալի է հոգեւոյ առաքինութիւններով զարդարուիլ և ոչ արտաքին պատմականներով։ «Եւ թէ որ ասիցն՝ անմաքուր և զաղրասեռական զգեստիւ ոչ է արժան մատչելի ապաստարանութիւն ահա որ խորհրդոյն ասեմք» և թէ՛ զի՛նչ արդեօք այլ ինչ իցէ զաղրագոյն և ի պղծութեան համարեալ քան զներկութեամբ մետաքսից և կերպասեց և կամ թէ՛ նորա զաղրագոյնից որդանց յատժ զան արուեստիք հնարիցաւ Ապա ս. Գրքի և Հորց վրայութիւններով տղարանօրէն բացատրում է քահանայական զգեստի հոգեւոր նշանակութիւնը և իւր պատճառ արանութիւնը վերջացնում է հետեւեալ եզրակացութեամբ։ «Ուրեմն տղայոց իրք և բաշտգանք պատահեց են» որք հակառակին զճնարտութիւնն ջատաղով ունել թէ պարտ է զարդարել զանձինս ի կերպարանա երեւելի և ի սպաս պաշտաման մատչել տէրունական անձառ խորհրդոյն»։ № 933 Մ. ց. և № 94 (Գ. ց.) ձեռագիրների յիշատակարանների համաձայն հետինակի առաջին գիրքն էր այս։

Մխիթար բացի այս ծառերից գրել է Ծովհաննու կաթնի ցիկիայց երեք թղթերի և Հանգստեան մեկնութիւնները և մի գրութիւն Լեոնի տոմարի գէտ Զեռագիրների մէջ չեւք

հանգիսի մինչև այժմ առաջիններին, բայց Մայր ցուցակի № 732 ձեռագրի մէջ Մխիթարի մի երկը կայ, որ նոյնը պէտք է լինի վերջին հետ։ Այդ երկի վերնագիրն է. «Մխիթար վարդապետի ասացեալ յաղագս միութեան ընտրեան և ներգործութեան կրից մարդացելոյ քանին Աստուծոյ Տեսան Յիսուսի Բրիստոսի ուղղափառ դասնութեամբ ըստ սրբոց հարցն աւանդից և եթէ ոչ է երկու ընտրեան կամ երկուս ներգործութիւն կրից որոշեալ ըստ երկարեակաց ոմանց»։ Ծիշա այս վերնագիրն ունի և նորա 15 ծառերից երկրորդը, որի մէջ հեղինակն իւր խօսքն յաճախ ուղղում է Լեոնի տոմարի գէտ։ Բնականաբար մարդու մէջ կասկած է յատժ գալիս թէ մի գուցէ այս երկու գրութիւնները վերնագիրների նոյնութեան պատճառով շփոթուած լինին և Լեոնի տոմարի գէտ ուղղուած ծառը յիշեալ երկրորդ ծառը լինի կարող է և այնպէս լինել, որ Մկրտիչ ընդհանուր բովանդակութիւնն աչքի առաջ ունենալով միայն համարել է Լեոնի տոմարի գէտ ուղղուած Ծանկանի գէտ այս թղթի բովանդակութիւնը համապատասխան է Մխիթար Սասնեցու ժամանակին և գործունէութեան և որից Մխիթարի վերագրել չենք կարող։ № 732 ձեռագրի թուղթն ուղղուած է երկու ընտրեան վարդապետութեան և միարարներու նոր սկսած շարժման դէմ։

Երբեք է, որ միարարները հաստատուում են Հարոստանում ԺԻ. դարու սկզբում երեսնական թաւահաններին արդէն մեծ շփոթութիւն էին ձգել Հայոց ժողովրդի մէջ։ Բնական է, որ ժամանակի հայ վարդապետները փորձեր անէին այս փանդաւոր շարժման առաջնաւորութեան և առաջին վարդապետները որ զգուշաւոր կերպով աշխատում են մաքուր միարարութեան գէտ՝ Եսայի Նչեցին + 1339 և Մխիթար Սասնեցին են։ Միարարութեան գէտ ցոյց տուած գործունէութեան ապացոյց էր այն ամբաստանութիւնը, որ Որմիոյ Ներսէս Պապնը արել էր պապին որպէս թէ «Մխիթար վարդապետ Հայոց Սասունցի սերմանալ իցէ ի գաւառին Արմիւշոյ զազանդ հոգեծնութեան»։ Մխիթար կաթնի ցիկիայի օրով գործարուած Սոյ ժողովը հերքում է այդ ամ-

* Անտիպի Կամբրոնայոյ քաղաք ստ Լեւան. քաղաքում Գրիգոր Տոպիս քոյրերի մէջ. Վիսկիթի 1865. եր. 218 և 240.

բառատանութիւնը: * Եւ ահա արդարեւ № 732 ձեռագրի թուղթը՝ ասարացուցանում է, որ Մխիթար ամենայն զգուշութեամբ աշխատում էր թէ միարարներին և թէ մոլորութեաներին խելքի բերել:

Համառօտ կերպով մէջ բերենք այն մասերի բովանդակութիւնը, որ փոքր ի շատ, պատմական նշանակութիւն կարող են ունենալ: Հեղինակը յառաջարանի մէջ յիշում է, որ սուտ եղբայրներ են յառաջ եկել, որ զրգարտում են Հայ ազգը՝ սակայն չկայ մէկը, որ բարձրացնէ իւր ձայնը պաշտպանելու առաջին հայրապետաց և հորց կանոնները: «Զի բազում զրպարտեցաք ի սուտ եղբայրք և ի հերձուածողաց, յանդիմանեցաք և հայհոյեցաք վասն որոյ և ես պահանջեալ ի սրամտութենէ մտաց» գրեցի: Սոքա նախատում են «զպարզամիտ և զյստակ խորհուրդ ազգս Հայոց»: Բայց Հայ ժողովուրդը չպէտք է ուշադրութիւն դարձնէ նոցա նախատանաց վերայ. որպէս նեղք ազգոց համարիմ զնախատինս նոցա: Փռնեղ վարդապետները բամբասում են Հայոց, բայց իրենք մեծ թերութիւններ ունին. առաքելական ժողովի վճռի հակառակ՝ ուսնեն զհեղձուցիչ մեռելոտին, և «անխոր պոռնակին»: Եւ լուծում են պահքը պատարագիչ քահանային համբուրելը հաղորդութիւն են համարում մկրտում են մի անգամ ջրի մէջ ընկղմելով և ոչ երեք անգամ՝ առաքելական կանոնադրութեան համաձայն՝ յանուն սուրբ Երրորդութեան: Այլ և լուաք թէ զհայոց մկրտեալսն վերստին մկրտեն: Բայց հայերը նրանց հետ եղբայրարար են վարուել: «Այլ ամենայն դէք զիտէ, զի յորժամ առաքեցան յաշխարհս մեր հաւանեալքդ Բագեղովքի ընկալաք պատուով իբրեւ զեղբայրս և ծառայակիցս ի Քրիստոս ... Այլ գոքս իբրեւ զօժտողս եկեղեցւոյ և հակառակորդ ծշմարտութեան և իբրեւ զգալս ծածկեալ սեռով դառանց, ձեղքեցին զամանս ի մէնջ, դառնալով յառաջնորդէ և յեկեղեցւոյ իւրեանց, և անդուռն բերանով հայհոյեն զկրօնս Հայաստանեայց:»

Բազկեղծականները պարզ երկու բնու-

թիւն են խոստովանում որիշ որիշ իսկ այս նոր ուրացողները որոց աղմուսմայ և հալտրթող (ձեռագրի մէջ այսպէս) ասնն այնքան փափոխական են և անորոշ, որ ցերեկը խոստովանածը գիշերը սերանում են Ապա խօսքը դարձնում է հերձուած քարոզողներին՝ «Բնեցէք եղբարք, զգործս և զգնացս ձեր, զի հերձուածոց հրապուրանօք և զհոգի զմարմին կորուսանէք»: Մինչև այժմ եթէ Հայոց մէջ թոյլեր և վատեր կային, բայց զսուտ ամուշում էին մարդկանցից և Աստուծոց վախենում ուստի և համարձակ չէին իրենց գործերի մէջ, իսկ այժմ խրախուսուած իրենց թիւրեալ ազգակիցների կողմից՝ «քահանայք և ժողովուրդք շրջեն անառակութեամբ և արբեցութեամբ և լուծանեն զպնդութիւն պահոյ, շնան անխոր և խառնակին ընդ ազգականս և ընդ կնքաւորս: և եթէ իբրեւ վարդապետ յանդիմանեմք և սաստեմք կամ խրատեմք... յաւելուն ի թշնամանս և ասնն՝ Փռնեղ եմք: Հեղինակը գիշեր ցերեկ սգում և արտասուում է, որովհետեւ շատերը ազիտարար թուլանում են կրօնի մէջ, «մերթ յայտնոյ» շրջին և մերթ յայտնոյս. և անդէպ խրհրդով անցուցանեն թէ ո՛ր է ծշմարիտ և մնան դատարկ և ունայն յամենայն բարի գործոց: Աստուած այս բոլորի հաշիւը ի գայթակղեցուցանողացդ է խնդրելոց՝ դառնում է դէպի հաւատորսները:

Փռնեղ վարդապետները կարող են քարոզել, ինչ որ ուսել են իրենց վարդապետներից. «դուք զի՛ այլչափ շնորհաց հասեր, քահանայք և ժողովուրդք, և կանայքդ, լլրենի երեսօք բամբասեք զհայոց կրօնս և զվարդապետս և զքահանայս և ասեք. Զինչ Հայոց վարդապետ և քահանայ և գիրք կայ թող դուզդափառն (իմա ունիթոսներին և կաթօլիկներին) անիծէ, նոցա ոչ օրհնութիւնն է, ի բանի և ոչ անէծքն»:

Հեղինակը մեղմ և գրում իւր թուղթը, որպէս զի հակառակութեան առիթ չլինի նորա ցանկութիւնն է, որ մոլորութեանը զղջան և դարձի դան: *

* Զամենակ Գառն. Հայոց, Գ. 344.

* Այս թուղթը ունի և մասնաւոր մատենագրական նշանակութիւն. մէջ է բերուած ա հաւա-

Այս համառօտ նկարագրութիւնը ցոյց է տալիս որ շարժումը դեռ ևս նոր է սկըսուած երկպառակութիւնն ու թշնամութիւնը դեռ այնպէս չէ զօրացել, ինչպէս մի երկու տասնեակ տարի յետոյ եղաւ: Մխիթար հաւանօրէն բերանացի քարոզութեամբ ևս պէտք է մաքառած լինէր միտարներին ազգա-կործան շարժման դէմ: ապա թէ ոչ անհասկանալի կլինէր այն ամբաստանութիւնը, որ Պաղոնց անում է նորա անձի դէմ:

Մահուանից երեք տարի առաջ դարձեալ մի յիշատակութիւն ունինք նորա մասին. Դ. ցուցակի № 94 ձեռագրի մէջ Մխիթարի ծառերի վերջում գրուած յիշատակարանից երևում է, որ արտագրուած է Գրիգոր արեղա-յի համար պատրաստուած և հեղինակի մակագրութեամբ վաւերացրած օրինակից: Մխիթար № 94 ձեռագրի օրինակի մէջ մի փոքրիկ յիշատակարանով յայտնում է նախ իւր ծառերի գրութեան թիւը՝ 25, ապա աւելացնում է. «Իսկ յետոյ մակագրեալ եղև իմով ձեռամբ ի դէմս քարտիս Գրիգորի արեղայի և սուտանուն կրօնաւորի ի թվի Հայոց 229, երորդի ի լուսազարդ անագատիս Մեծօփայ վանք առձայնելոյ, ընդ հովանեաւ մօրս լուսոյ Աստուածածնի: Նոյն յիշատակարանի բովանդակութիւնը կրկնուած է և № 1654 ձեռագրի մէջ Յիշատակարանի դժողաց հնազոյն օրինակին սորա վերնագրով, որի մէջ յիշուած է, թէ «գըրեցաւ սա ի ժամանակս նորին Մխիթար վարդապետի, որ ինքեան ձեռամբ ուղղեալ և յարգարեալ ճշմարիտ մակագրութեամբ, զոր մերոյն աչօք տեսեալ զնա և ի խնամս զըթոյ նորին վայելեալք և իմանալի մտօք

յաստուածատուր իմաստից նորին ճաշակաւք»:

Նորա մահը հանդիպեցաւ 229=1337 թ. Հոռի ամսի իւնիս ուրբաթ ըստ Մկրտչի իսկ ըստ Դանիէլի նոյն թուի և նոյն ամսի ԴԵ. «յաւուր չորեքշաբաթի յետին բարեկենդանին» որ ըստ ստրկաւագին է ի հինգն /'հհհհ/ և փետրվար ԺԱ: Առաջին տարբերութիւնը գուցէ յառաջ է եկել ձեռագիրներին մէջ և է. տառերի շփոթութիւնից, իսկ օրերի տարբերութիւնը անշուշտ հեղինակներից է ծագում և հաւանական է, որ Մկրտչի տեղեկութիւնը աւելի ճիշդ լինի, որպէս ականատեսի և աշակերտի: Նա թաղուեցաւ Մեծօփայ վանքի հասարակաց գերեզմանատան մէջ, որ վանքի հայրաւային կողմն էր գտնուում:

Գ. Վ. Յովսէփեան:

ՊԱՏՄԱԹԻՐԻՆ ՀԵՐԵՍԻ ԵՒ ՀԱՄԱՌՑ ՄԵԹԹՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ.

Ամենայն ներահայեաց պատմութիւնք ասուցեալ և շարագրեալ եղեն յաստուածայնոց ոմանց և սրբոց հարցն և ի վարդապետացն առաջնոց և առնթեր նոցին յիշատակք նոցա մակագրեալ իցեն, թէ յորոց ազգաց իցեն և կամ յորմ աշխարհէ և յորում տեղւոյն և թէ յորպիսում ժամանակի խօսեցեալ և յարմարեալ իցեն աստուածայն բանք վարդապետութեան նոցա:

Երգ, կարենուր համարեցաք և մեք սակաւ ինչ զերանելի սուրբ հօրս մերոյ Միսրատյ տիեզերալոյս վարդապետի զսկիզբն և զկատարումն կենաց նորա ընդ գրով արկանել, թէ յորում

այս հանգանակը, որ տեղ տեղ տարբերութիւններ ունի ներկայ հաստատմէից. բ) Թարութեան Գձ շարահանից մի առն. Արարիչ արարածոց Քրիստոս, այսաւր ի խաչին բեկեռեցաք և զինուորն գեղարդեամբ յարձակեալ զկողքո խոցեաց Տէր Կստուած... գ) Վկայութիւններ և բառացի քաղաքներ կան Պետրոս Եզրիպտոցու և Ալեքիոսի թղթակցութիւններից. այս վերջին կէտի համար նշանակութիւն ունի և 15 ծառերից Բ.-ը:

* Մի դար յետոյ՝ ՊԶԳ=1435 թ. Թովմա Մեծօփեցին մի յիշատակարանի մէջ (№ 1403) յիշում է Մխիթարի դամբարանը Մեծօփայ վանքի նշանաւորագոյն վարդապետների հետ. «Արդ գրեցաւ գիրս յերկիրս Քաջբերունեաց, յանապատիս Աստուածածնի, առ դամբարանի բրիտաւորեալ վարդապետացն սրբոց Աստուածատու և Միսրատյ Մոփսիս»:

Այս համառոտ նկարագրութիւնը ցոյց է տալիս որ շարժումը դեռ ևս նոր է սկըսուած երկպառակութիւնն ու թշնամութիւնը դեռ այնպէս չէ զօրացել, ինչպէս մի երկու տասնեակ տարի յետոյ եղաւ: Մխիթար հաւանօրէն բերանացի քարոզութեամբ ևս պէտք է մաքառած լինէր միտարներին ազգա-կործան շարժման դէմ: ապա թէ ոչ անհասկանալի կլինէր այն ամբաստանութիւնը, որ Պաղոնց անում է նորա անձի դէմ:

Մահուանից երեք տարի առաջ դարձեալ մի յիշատակութիւն ունինք նորա մասին. Դ. ցուցակի № 94 ձեռագրի մէջ Մխիթարի ծառերի վերջում գրուած յիշատակարանից երևում է, որ արտագրուած է Գրիգոր արեղա-յի համար պատրաստուած և հեղինակի մակագրութեամբ վաւերացրած օրինակից: Մխիթար № 94 ձեռագրի օրինակի մէջ մի փոքրիկ յիշատակարանով յայտնում է նախ իւր ծառերի գրութեան թիւը՝ 25, ապա աւելացնում է. «Իսկ յետոյ մակագրեալ եղև իմով ձեռամբ ի դէմս քարտիս Գրիգորի արեղայի և սուտանուն կրօնաւորի ի թվի Հայոց 229, երորդի ի լուսազարդ անագատիս Մեծօփայ վանք առձայնելոյ, ընդ հովանեաւ մօրս լուսոյ Աստուածածնի: Նոյն յիշատակարանի բովանդակութիւնը կրկնուած է և № 1654 ձեռագրի մէջ Յիշատակարանի դժողաց հնազոյն օրինակին սորա վերնագրով, որի մէջ յիշուած է, թէ «գըրեցաւ սա ի ժամանակս նորին Մխիթար վարդապետի, որ ինքեան ձեռամբ ուղղեալ և յարգարեալ ծշմարիտ մակագրութեամբ, զոր մերոյն աչօք տեսեալ զնա և ի խնամս զըթոյ նորին վայելեալք և իմանալի մտօք

յաստուածատուր իմաստից նորին ճաշակաւք»:

Նորա մահը հանդիպեցաւ 229=1337 թ. Հոռի ամսի իւնիս ուրբաթ ըստ Մկրտչի իսկ ըստ Դանիէլի նոյն թուի և նոյն ամսի ԴԵ. «յաւուր չորեքշաբաթի յետին բարեկենդանին» որ ըստ ստրկաւագին է ի հինգն /'հհհհ/ և փետրվար ԺԱ: Առաջին տարբերութիւնը գուցէ յառաջ է եկել ձեռագիրներին մէջ և է. տառերի շփոթութիւնից, իսկ օրերի տարբերութիւնը անշուշտ հեղինակներից է ծագում և հաւանական է, որ Մկրտչի տեղեկութիւնը աւելի ճիշդ լինի, որպէս ականատեսի և աշակերտի: Նա թաղուեցաւ Մեծօփայ վանքի հասարակաց գերեզմանատան մէջ, որ վանքի հայրաւային կողմն էր գտնուում:

Գ. Վ. Յովսէփեան:

ՊԵՏԱԲԵՐԹԻՆ ՀԵՐԵՍԻ ԵՒ ՀԱՄԲՈՑ ՄԵԹԹԵՐ ՎԵՐԴԵՊԵՏԻ.

Ամենայն ներահայեաց պատմութիւնք ասուցեալ և շարագրեալ եղեն յաստուածայնոց ոմանց ի սրբոց հարցն և ի վարդապետացն առաջնոց և առնթեր նոցին յիշատակք նոցա մակագրեալ իցեն, թէ յորոց ազգաց իցեն և կամ յորմ աշխարհէ և յորում տեղւոյն և թէ յորպիսում ժամանակի խօսեցեալ և յարմարեալ իցեն աստուածայն բանք վարդապետութեան նոցա:

Երգ, կարենոր համարեցաք և մեք սակաւ ինչ զերանելի սուրբ հօրս մերոյ Միխայրայ տիեզերալոյս վարդապետի զսկիւզն և զկատարումն կենաց նորա ընդ գրով արկանել, թէ յորում

այս հանգանակը, որ տեղ տեղ տարբերութիւններ ունի ներկայ հաստատմէից. բ) Երբութեան Գձ շարահանից մի առն. Արարիչ արարածոց Քրիստոս, այսաւր ի խաչին բեկեռեցաք և զինուորն գեղարդեամբ յարձակեալ զկողքո խոցեաց Տէր Կստուած... գ) Վկայութիւններ և բառացի քաղաքներ կան Պետրոս Եզրիպտոցու և Ալեքիոսի թղթակցութիւններից. այս վերջին կէտի համար նշանակութիւն ունի և 15 ծառերից Բ.-ը:

* Մի դար յետոյ՝ ՊԶԳ=1435 թ. Թովմա Մեծօփեցին մի յիշատակարանի մէջ (№ 1403) յիշում է Մխիթարի դամբարանը Մեծօփայ վանքի նշանաւորագոյն վարդապետների հետ. «Արդ գրեցաւ գիրս յերկիրս Քաջբերունեաց, յանապատիս Աստուածածնի, առ դամբարանի բրիտառնեալ վարդապետացն սրբոց Աստուածատու և Միխայրայ Մոփսիս»:

ժամանակի էր, և առ ո՞վ վարժեցու և ո՞չք էին ուսումնակիցը տրին և թէ որպէ՛ս զժամանակն միջին հասակին եկաց և թէ որպիսի՝ քաջութեամբ և արիւթեամբ զընթացս իւր կատարեաց:

Ի թագաւորութեանն աղգին նետողաց Խարաւնդին և որդւոյ իւրոյ Բաւապիտի ամբարշտաց և հալածչաց և ի թագաւորութեանն Հայոց յաշխարհին Կիլիկիոց Օշնի և որդւոյ նորին Լևոնի և ի կաթուղիոսութեան Տէր Յակոբու Անաւրդեցոյ, իսկ յաւաքնորդութիւն ասիւտոյն Աթթամարոյ Տիւանն Զարարիայ:

Արդ, ի այցաւ ժամանակս էր երկու երանեալ սուրբ հայքս մեր և առաւածաշորհ մեծ վարդապետս Մխիթար, գոյով ի դաւաւէն Քաջբերունեաց, ի զեղջէ Կերմանեց, սրդի բարեպաշտ ծնողաց: Եւ ի վախճանիլ հօր և մօր իւրոյ՝ աւմուտեալ երանելիս Մխիթար պատանի իւր տամնամեայ աւելի ինչ կամ պակաս և ընկալեալ զսա կրօնաւոր ոմն աղգական նորին, որոյ անուն Անդրէաս կոչեցեալ և ուսուցեալ նմա զիր և զպրութիւն: Բայց նա ոչ ըստ օրինակի մանկանց յաշխարհական իրս և ի զբօսանս պարապեալ, այլ կարի յոյժ մտադիւրութեամբ և յօժարութեամբ ընթեռնելոյ գտաւ զիր, և մինչդեռ անկատար գոյով ի հասակ մարմնոյ, ժամանէ յիմաստուն և անախտական եպիսկոպոսն տէր Խաչատուր հայեցեալ ընդ նորս ամենաշնորհ աջորդութիւնն՝ ձեռնադրէ զնա քահանայ:

Իսկ նա՛ ըստ առեցելոյ նմա իմաստութեանն՝ սկիզբն առնէ առաւածաշունչ գրոց կրթութեան, ուստի բարբոցեալ եղև ի նմա հուր առաւածային սիրոյն և ոչ կարէր հանդչել, զոր և ինքն իսկ պատմեաց մեղ, և եռալը հոգի նորս ի նմա և խնդրէր ուսուցիչ և վարդապետ, զի վարժեցել նորօք, զի յայնմ ժամանակի ոչ գոյր վարդապետ յերկիրն Քաջբերունեաց: Եւ նա վասն տղայական հասակին և անկատար գոյոյն պատկառէր ևս ուրեք երթալ, զի զեռ ևս մուրօք ոչ ևս էին բուսեալ յերեսս նորս: Եւ քաջալերեալ ուսումնակցաց իւրոց՝ որոց անուանքն Սեփաննոս և Յովնաննիս կոչեցեալ, զորս և յիշէ ի սոյն մատենի, և առաջնորդ առեալ զՀոգին սուրբ, գնայ յԱրարատեան գաւառ ի գերադասութեան Ըմենայն Հայոց, ի մայրն հաւատոյ և ի գլուխն ամենայն եկեղեցեաց Հայկազանոյ յորում էջ Ողբին Միսթին և սոկի ուսումնն բոխեաց զտանգարամետս անգնդոց, և սնդ սղջանեալ սուրբ տեղեացն և անտի զնացեալ ի գաւառն կոչեցեալ Սայցմօր, ի վանսն որ այժմկոչ ի Յլամօր սո գերակատար և սուրբ վարդապետն Ներսէս և կացեալ անդ ընդ նմա ամս երեք:

Եայնժամ զան հասաննն անդ ուսումնակիցը սորա, զորս վերադոյն առացաւ: Եայնժամ երանելիս Մխիթար յոյժ ուրախ եղև ի զպալնակեաց իւրոց և լինել նմա օգնական և լծակից յամենայն գործս բարութեան և ի հարցաբնութիւնս Աստուածաշունչ մատենից: Վասն զի ի հարցաբնութեանց անտի ոչ միայն առաւածալին խորք խնատակն յայանեալ երեւիս, այլ առաւել ևս ի միտս և ի հոգիս հաստատեալ և մեացեալ լինին, զի ուր ոչ է բնութիւն, և ոչ կատարեալ իմաստութիւն:

Իսկ սուրբ վարդապետն ներսէս մեծաջան ճղնութեամբ և բարի վարուր մահուամբ փոխի առ Քրիստոս և յաջորդէ զաթոռ վարդապետութեան նորս եռացիառ աշակերտ նորին, և սորա վարժեցան նովա զամս բազումս: Բայց երանելիս Մխիթար գերադոյն գոյով քան զամենեւեան յիմաստս գիտութեան, ուսեալ զին և զնոր կտակարանս և յոյժ հմուտ եղեալ փիլիսոփականն արհեստից, և քան զյորունս գերազանցեալ շնորհօք գիտութեան և եղեալ ի սրտի իւրում՝ հեռանալ յաշխարհէ և առանձնորդան կեանս ստանալ և ոչ վարդապետական անուամբ ճոխանալ: Եւ մեր զայստիկ ի նմանէ տեղեկացեալ զխացաւ: Եւ գալ ի գաւառ իւր և այնպէս կացեալ աւուրս ինչ, և պատահեալ նմա վարդապետ ոմն Թարգոս անուն, և գտեալ զնա ընդունարան առաւածային իմաստութեանն և հարկեցուցեալ զնա խրատելով և աղաչանօք, որոց նմա հրաման վարդապետել ի մէջ եկեղեցոյս զըսանն կենաց: Բայց սա կացեալ սակաւ ժամանակս և ոչ հաճեալ ընդ եղեալ իրն, զի ոչ է պարտ և իրաւացի, առէ, առ այլ ամանս վարժել և յայլոյ ումեմնէ վարդապետական հրաման ընդունել: Երթալ գործեալ առ մեծ վարժապետն Եռացիառ և ընկալեալ ի նմանէ վարդապետական հրաման և գործեալ գայ ի բնական գաւառն իւր յերկիրն Քաջբերունեաց և մեծապայծառ պատուեալ ի քաղաքացեացն Արճիշոյ և ի գաւառականացն յաղաղս լուսախալ իմաստութեան նորս: Քանզի լուսաւորէր զամենեւեան բանի վարդապետութեան իւրոյ և հայբարար մխիթարէր զեկեալսն առ ինքն ուղղելով զամենեւեան ի գործս բարութեան: Եւ բնակութիւն իւր արարեալ զեկեղեցիայեղ և զառաւածալնակ անապատն, որոց անուն Միծոխոյ վանս առնայիւր, և անդ զաղարեալ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, հրաժարեալ յամենայն կենցաղական պատրուական կրօց և զարդարեալ ամենայն առաքինութեամբ և գործովք բարեաց: Եւ առաւել զսղորմածութենէ բուռն հարեալ, որ առօտար և պանդուխտս, զի զվաստակս ձեռաց իւրոց և զոր ինչ յայոց շահեալ լինէր, զամեն-

նայն աղբատաց և փարօտելոց բաշխէր: Զի յոյժ վարժ գոյով և ի ծաղկազարդ նկարակերտութիւնս զրոյց, զի հայր որոնց և դատաւոր այրեաց եղեալ ըստ մարդաբէին ի մերումն ժամանակի:

Եւ արդ ի ժամանակս սօրին բարեբարւոյ և աստուածասիրի անձին յամենայն անդիս կուսութիւնս յարդեալ պատուեցաւ և բազումք ի նախանձ աստուածպաշտութեանս այսորիկ կոչեցան սրբութեամբ և մաքրութեամբ, զանձինս իրեանց բնծայեցին Քրիստոսի և արժանաւորք եղեն միւլց առաքաւոր երկնաւոր փնային: Եւ յերկնային վտակաց արեալ և առաքելաշնորհ եղեալ և աղօթիք և խնդրածովք սկիզբն արարեալ աստուածային մատենիս այսորիկ և աւարտեալ, հաւաքեաց զսա վկայութեամբ աստուածաշունչ մատենից, խօսեցաւ ճառս տան և հինգ: Եւ հնգէտառան ճառիւքս այսոքիւք բովանդակեաց զամենայն բարեզործութիւնս և զմատառ գիտութեան իրեն զբուրատան վայելուչ զանապսն ծաղկօք զարգարեալ առ ի յօգուտ և ի շահ ուսումնասիրեաց մանկանց սրբոյ եկեղեցւոյ: Ունիմք և արաւոյ սօրին այլ ևս բանք երանելոյս արարեալ զմեկնութիւն երեքին թղթոցն կաթողիկեայց սուրբ և աստուածաբան աւետարանչին Յովհաննու: Ընդ նոսն և զմեկնութիւն հանգստեանն նորին Յովհաննու աւետարանչի: Ունիմք և խօսս նորա ի վերայ տօմարի շարաքարտին Լեւնի, մեկնապէս եղեալ ըստ իւրոյ արժանաւորութեանն:

Զայստիկ յեկեղեցի Քրիստոսի թողեալ յիշատակ յետ իւր կենդանի և ինքն գնաց ի միշտ կենդանեաց բազալն անմահից, որում տեւելալով փափաղեաց հազով տեսանել զըլոյսն անձառելի և ուրախանալ յաւէտ խանդակաթ սիրովն Յիսուսի, յոյժ բազութեամբ զընթացս իւր կատարեալ աւետեալ լի աւուրք: Եւ մերձ ի վախճանն իւր պատմեաց մեզ տեսութիւնք երազոյ, որ զհանգիտան իւր գուշակէին:

«Տեսանէի» ասէ, յանուրջս գիշերույ՝ զի էի յեղր գետոյ միոյ, և զետն յորդեալ դայր ահազին և ունէր ի վերայ ինքեան խնձոր մի ոսկի մեծ և զեղեցիկ, և բազում անդամ ջանացայ հանել զնա և ոչ կարացի: Եւ յետ ոսկաւ աւուրց ասէ. «Տեսանէի յերազն» զի ըստ սրբոյն Յովսէփայ սանդուղք եղեալ էր յերկրէ յերկինս և բազումք երանէին քնդ նոյն և ես քնդ նոսա: Եւ դարձեալ այլ ևս տեսութիւն անըջական երազոյ, զոր պատմեաց առ ի զուարճութիւն և հաստատութիւն յուսոյ ամենայն հաւատացելոց: «Տեսանէի» զի ամենայն աղքատ քրիստոնէից լաւ ունէին բարձեալ ի ձեռս իւրեանց և հոր-

դան տուեալ խուռն յարեկոյ ընթանային ի հանգիստումն երկնաւոր փնային Քրիստոսի, որոց և զիս առեալ քնդ իւրեանս տանէին:

Եւ յետ այսորիկ փոխի մահումք առ Քրիստոս ի թուականութեանս 229, յամենան Հոռի Իէ, յաւուր ուրբաթու, որոյ և պատուական մարմինն եղեալ կայ ի նոյն վանս Մեծոփոյ քնդ հասարակաց գերեզմաննս որ է ի հարաւոյ կողմանէ անապատին ի փառօ Քրիստոսի, Աստուծոյ մերոյ:

ԶՍտեփաննոս վարդապետ զհոգեւոր հարազատ նորին և զանարժան Մկրտիչ, որ շարադրեցի զտակաւ պատմութիւնս, պաղատանս վերջնձանս՝ յիշել զմեզ առ Տէր Յիսուս Քրիստոս, իրեթէ ներումն յանցանաց և թողութիւն մեզոց արացէ Քրիստոս Աստուած մեր, որում փառք և երկրպագութիւն քնդ Հօր և սուրբ Հոգւոյն յաւիտեանս Ամէն:

— ԶՄովսէս լցեալս ամենայն անօրէնութեամբ ազալեմ յիշել ի Քրիստոս:

